

Azîz Mahmud Hüdâyî Dîvânında Dostluk Kavramı Üzerine

Y R D . D O Ç . D R . M U S T A F A G Ü N E Ş

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Anadolu'da Yunus Emre ile başlayan Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın gelişip devam etmesinde önemli kilometre taşlarından birisi de XVII. yüzyıl şairi Azîz Mahmud Hüdâyî'dir. Düşünce ve duygularını geniş halk kitlelerine ulaştırabilmek için sade Türkçe ile yazdığı şiirlerini divanında bir araya getiren Hüdâyî, bu şiirlerde diğer tekke şairleri gibi aruz ve hece vezninini birlikte kullanmıştır.

Azîz Mahmud Hüdâyî vahdet-i vücudu esas alan tasavvuf düşüncesinin, Osmanlılar'da ehl-i sünnet çerçevesine en dikkate değer ve sadık temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Hudâyî Bayramîlikten gelişen celvetiliğin kurucusu olarak kabul edilir. Zahidane bir tasavvuf anlayışının taraftarı olarak vahdeti vücud düşüncesini temel İslami kaynaklar çerçevesinde yorumlar. Divan-ı İlahiyatı onun bu konudaki fikirlerini açık olarak ifade ettiği önemli bir eserdir.¹

Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı orta büyüklükte bir manzum eser olup yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde elli civarında nüshası vardır. Bu kadar çok nüshasının bulunmuş olması, eserin Anadolu insanı tarafından çok sevilerek okunduğunu gösterir. Bunlardan, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mehmet Efendi Bölümü, 2372/2 numarada bulunan 121 varaklık nüsha çalışmamızda esas alınmıştır. Bu nüsha İlahiyyat-ı Hazreti Mahmud Efendi El-Üsküdârî Kuddise sırrahulaziz serlevhasıyla başlamaktadır. Serlevhadan da anlaşılacağı gibi Hüdâyî Hazretlerinin divânınının diğer bir ismi İlahiyyat şeklinde tanımlanmıştır. Bilindiği gibi felsefenin dinden (teoloji) bahseden bölümüne ilahiyat adı verilmektedir. Mutasavvif şairler, dîvânlarında dinî-tasavvufî konuları, özellikle dostluk mefhumunu, ilahi kudretin varlığını ve birliğini manzum olarak kaleme almışlardır. Onların asıl amacı, sanat yapmak değil bu konuları çok içten duygularla ifade ederek insanlar üzerinde etkili olmaktır.

Aziz Mahmud Hüdâyi Türbesi iç kısmı

Bildirimizin giriş bölümünde, Hüdâyi Divânında dostluk kavramına girmeden önce, kültürümüze mal olmuş bazı dostluk hikâyelerine yer verilecektir. Ardından, Azîz Mahmud Hüdâyi Divânı'nın İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü 2372/2 numarada kayıtlı bulunan nüshadaki dost redifli iki şiir ile **Gel gönül dost illerine gidelüm /Yürü gönül yürü dost illerine /Kande dürür dost ili / Yürü bülbül yürü dost illerine /Cânım seni özler seni** nakaratlı beş şiir esas alınarak dostluk kavramı işlenecektir. Ayrıca divânda bulunan diğer dost muhtevalı bazı beyitlerden de yararlanarak divandaki dostluk kavramını ele alacağız.

Şemseddin Sami *Kâmûs-ı Türkî* isimli lügatinde dost kelimesini şöyle açıklar: Sevilen adam, muhibb, yâr, sıddık, dost nasihati; maşuk, maşuka, mahbub, mahbube; mahbub-ı hakiki ve maşukül-arifin olan vücud-ı mutlak² Süleyman Uludağ *Tasavuf Terimleri Sözlüğü*'nde dost kelimesini şöyle açıklar: Yar, sevgili, arkadaş, ahabab, muhabbet ve sevgi. Kulun Allah'ı sevmesinden önce Allah'ın ezelde kulunu sevmesi ve dost edinmesi.³

Hüdâyi'nin, dost kavramına daha çok, yaratıcı ve onun sıfatlarıyla ilgili anlamlar yüklediğini görmekteyiz. Bu bağlamda, seçtiğimiz bazı dostluk hikâyesiyle konuya girmek istiyoruz.

Peygamberler tarihinde, Halilulah sıfatıyla vasıflandırılan Hz. İbrahim'in ayrı bir yeri vardır. Daha sonra bazı bilge kişiler, Hz. İbrahim'in bu özelliğini kendilerine meşrep olarak seçmişlerdir. Mevlana ile Şems'in dostlukları, Yunus, Eşrefoğlu ve Hudaî bunların ilk akla gelenleridir. İslam tarihinde, Hz. Ebubekir unutulmaz dostluk örneklerini insanlık alemine armağan etti. Kur'an'da mağara arkadaşı olarak vasıflandırıldı. Hz Ömer, onun mağarada geçen bir günü ve bir ge-

cesi benden ve ailemden daha hayırlıdır der. Düşmanın mağaranın önüne kadar geldiğini gören Hz. Ebubekir, en yakın dostu, en yakını sevgiler sevgilisine şöyle der:

-Ey Allah'ın peygamberi, şâyet biri ayaklarının ucuna baksa bizi görecekti dedi. Hz. Peygamber metanetini kaybetmeyerek, üzülme bu iki arkadaşın üçüncüsü Allah'tır, O bizimle beraberdir dedi.

Mağarada geçen üç günlük zamanın özü, Allah ile beraber olmak idi. İki dost bu beraberliği doyasıya tatmışlardı. Bu duygunun temel teşkil ettiği doyum olmayan sohbet mağarada yapılmıştı⁴. Bu iki arkadaşın birinin en önemli özelliği güvenilir insan olmasıydı. Diğersinin ki ise doğru insan olmasıydı. Dolayısıyla bu iki özellik birleşince emsalsiz bir dostluk orataya çıktı. Bu dostluğun temelinde ilahi rıza bulunmaktaydı. Hz. Ebubekir mağaranın deliklerinden çıkan yılanın Hz. Peygamberi ısırması için eliyle ayağıyla elbisesiyle ve en önemlisi de gönlüyle deliği tıkar. Zaten herşey gönülde olup biter. Tasavvufi gelenekte de gönül çocukları muteber olup onlara yol evladı adı verilir. Bu evlat etrafındaki-leri saf duygularla dünyevi karşılık beklemeden sever.

İnsan en şerefli varlık olduğu için, dünyevi dostluğun en önemlisi Allah adına insana dost olmaktır. Daha sonra fikre coğrafyaya tarihe edebiyata komşuya hülasa herşeye dost olmak. Uhrevî dostlukların temeli de aşk gibi dünyada atılıyor. Dünyevî değerler mecazdan hakikate geçen bir köprü gibidir. Bedri Rahmi'nin ifadesiyle, dünya bütün kiriyle pasıyla sevmeye değer⁵. Bunun için insanın önce kendisiyle barışık olması lazım. İrfan Fethi Gemuhluoğlu, bu konuda şöyle der: 'Kendisine dost olmayanlar gayrıya dost olamazlar. Kendileriyle barışa varamayanlar gayrıyla barışa varamazlar. Kaldı ki savaş yoktur. Dünya dostluk üzerine hakedilmiştir'⁶. Aynı konuyla ilgili olarak Eşrefoğlu Rumi ne güzel söyler:

Yoğ idi levh ü kalem, ışk var idi
Âşık u maşûk u ışk bir yâr idi
Âşık u maşûk u ışk bir yâr iken
Cebrail ol arada ağıyâr idi⁷

İlahi tecellilere çokça mazhar olan toprak, Âşık Veysel tarafından sadık yâr ve dost olarak nitelendirilmiştir. Maddî hayatın temeli olan toprak, aynı zamanda insana verilen nimetlere sunuculuk etmesi bakımından manevî anlam da taşır. Gizli hazineler, daima toprak vasıtasıyla insana sunulmaktadır. İnsanın toprağa dost olmasını maddî ve yüzeysel bir dostluğun ötesinde ilahî ve ahlakî değerler açısından ele almak gerekir. Tevazu, bereket, tevekkül ve sabır gibi erdemleri de sembolize eden toprak, insanı maddî âlemden manevî âlemlere, insanlığa ve ahlaka, çalışmağa ve birliğe götüren önemli bir unsurdur.⁸

Bir dostu Hz. Yusuf'a kuyudaki halini sordu. Yusuf, kuyuda yaşadıkların anlattıktan sonra dostuna dönerek şöyle bir soru sordu: "Dost ziyaretine eli boş gidilmez. Söyle bana, nasıl bir hediye getirdin?" 'Allah, mahşer gününde kullarının nasıl bir hediye getirdiklerini bilmek ister. Yoksa buraya dönmeyi beklemiyor muydunuz? Diye sorar. Dostu, Hz. Yusuf'a şöyle cevap verir: Sana getirmek için düşündüklerimin hiçbirisini sana layık bulmadım. Senin güzelliğinin benzeri

yoktur. Bunun için sana getirebileceğim en güzel hediye aynadır der ‘ ve elindeki aynayı hediye olarak Yusuf’a sunar. **Varlığın aynası yokluktur.**⁹

Köylünün biri, kentli bir adamla dost olmuştu. Şehre gelince onun evinde konaklıyor, yiyip içiyordu. Arkadaşı bir dediğini iki etmiyor, evde kendini rahat hissetmesi için elinden geleni yapıyordu. Köylü adam her seferinde onu ısrarla köye davet ediyordu. Arkadaşı ise inşallah diyordu. Böylece aylar, yıllar geçti. Köylü adam, kente gelişlerinde dostuna konuk oldu. Her defasında da dostunu köyüne davet etti. Bir gün şehirli adamın çocukları:

‘Baba’ dedi. ‘Neden köye gitmiyoruz? Konuğumuz, bizi sürekli çağırıyor .’

Adam:

‘Doğru’ dedi. ‘Gitmemiz iyi olur ama, iyilikte bulunduğun insanın şerrinden kork demişler. Onunla güzel bir dostluğumuz var. Bunun bozulmasını istemiyorum.’

Bu günlerde köylü yine haber göndererek arkadaşını köyüne davet etti. Şehirli adam, bir bahar gününde çocuklarını da alarak yola çıktı. Köye vardılar, adamın evini sordular. Köylülerden biri adamın evini gösterdi. Kapıyı çaldılar, fakat kapı bir türlü açılmıyordu. Tam bu sırada yağmur yapmaya başladı. Ev sahibi ortalıkta görünmüyordu. Şehirli adam, kapının önünde çocuklarıyla birlikte ıslandı ve üşümeye başladı. Bu sırada ev sahibi çıkageldi. Şehirli adam, ev sahibine: ‘köyüne kadar geldik, neredeyse görüşmeden geri dönecektik’ dedi.

Köylü: ‘kendilerini tanımadığımı ve kendi varlığımdan bile habersiz olduğumu, kendisini ilahi aşka adadığımı, aşk şarabı içerek sarhoş olduğumu’ söyledi. Bu vaziyet karşısında şehirli dona kaldı. Şehirli adam, çeşitli hatıralarını anlatarak kendisini tanıtmaya çalıştı. Bütün bunlara rağmen köylü, ben sizi tanımıyorum dedi. Şehirli adam: ‘Tamam bizi tanıma, biz iliklerimize kadar ıslandık. Hiç olmazsa bize başımızı sokacak bir yer göster de sabahlayalım’ dedi. Köylü adam: ‘bahçesindeki kulübede sabahlayabileceklerini, yalnız dikkatli olmalarını gece vaktinde buraya kurt gelebileceğini’ söyledi. Şehirli, çaresiz bu kulübeye sığındı. Gecenin ilerleyen vaktinde bir ses duydu ve irkilerek yayını fırlattı. Köylü adam: ‘eyvah sıpamı vurdun’ diye bağırmaya başladı. Şehirli: ‘o sıpa değil kurttu’dedi. Köylü, sıpasını sesinden tanıdığını söyledi. Şehirli bu söz karşısında dayanamayarak şöyle dedi:

‘Ey vefasız insan gecenin karanlığında sıpanı sesinden tanıyorsun da gündüz vakti dostunu tanımıyorsun. Bir de utanmadan kendini ilahi aşka adadığını söylüyorsun. Anlaşıyor ki sen aşk şarabı değil ayran içmişsin.’¹⁰

Günümüz toplumunda dostlukların daha çok maddi ilişkilere dayalı olduğunu dikkate aldığımızda, hepimizin bu hikâyeden alabileceğimiz pek çok derslerin olabileceğini söyleyebiliriz Hüdâyî gibi mutasavvıflar, karşılıksız, ebedi Dosta ve dostluk yoluna adadılar. Bunun tabii bir sonucu olarak, etraflarında kendilerini gönülde seven bir topluluk daima olageldi.

Hüdâyî, dostluk kavramını divân ve halk şiirinde çok sık olarak kullanılan gül, bülbül ve gülşen kavramlarıyla ifade eder. Şimdi şiirlerinden hareketle, Hüdâyî’nin dostluk kavramına bakışını ana hatlarıyla ele alalım.

Cehennemden azâd eder
Dost, yoluna irşâd eder
Gam-gîn gönüller şâd eder
Lâilahe illallah 2/a¹¹

İnsan, kendisine gerçek bir dost isterse Allah ona yeter. Onun dostluğuyla, bütün eşya ona dost olur. O gerçek dost, kulunu her türlü kötülüklerden ve cehennem ateşinden korur. İnsana güzel ufuklar açar, mutsuz olduğu zamanlarda sadet kapılarını açar.

Eyler seherde gulgule
Dost gülşeninün **bülbülü**
İster vire cânın **güle**
Cân gülşeninün bülbülü

Feryâd edersin rûz u şeb
Bu derdüne n'oldu sebab
Güliden ne eylersün taleb
Dost gülşeninün bülbülü

Bin cân ile âşık olan
Yolunda hoş sâdık olan
Dost bezmine lâyıık olan
Cân gülşeninün bülbülü

Bülbül ki ârif cânıdır
Dost ilinin mihmânıdır
Derd ehlünün yâranıdır
Dost gülşeninün bülbülü

Dost bâğına kılmak nazar
Cânunda etdi mi eser
Virgil Hüdâyî'ye haber
Cân gülşeninün bülbülü 4/a

Bülbül, doğu edebiyatında daima âşığı veya ârifi sembolize eden bir kavramdır. Aynı şekilde yukardaki şiirde de, dost gül bahçesinin bülbülü, can gül bahçesinin tamlamalarını, âşıkın veya ârifin yerine kullanılmış istiareler olarak kabul edebiliriz. Ârifler, bülbül gibi gece gündüz daima bülbüle (ilahi sevgili-dost) kavuşmak için inleyip dururlar. Onlar için en büyük makam, dost ülkesine misafir olabilmek , dost bağına nazar edebilmek ve bin cana bile sahip olsalar bu uğurda hepsini bu uğurda feda edebilmektir.

Arzulayup dost illerin
Kokmağa manâ güllerin
Açup muhabbet yolların
Meydân iderler hû ile 5/a

Erenlerin bütün gayreti, sevgi yoluyla dost iline kavuşmak ve orada mana güllerini koklamaktır.

Dost ile itdigin ahdî unutm

Gel gönül dost illerüne gidelüm
Sakın bu **vîrân evde vatân tutma**
Gel gönül Dost illerüne gidelüm

Kudretimüz yettigünce eşelüm
Pervaz urup yüce beller aşalım
Senün ile Dost iline düşelüm
Gel gönül Dost illerüne gidelüm
Cânân ilin varup görmek dilersen
Hayât iklimine ermek dilersen
Solmaz gülşen gülün dermek dilersün
Gel gönül Dost illerüne gidelüm
Dost'dan yana kanat bulup uçalım
Ag ü karayâ bakmayup geçelüm

Hızır gibi âb-ı hayât içelüm

Gel gönül Dost illerüne gidelüm 12/a

Şiirin ilk mısraında, ebediyet yolculuğunun başlangıcı kabul edebileceğimiz bezm-i eleste, Yaratıcının: 'Ben, sizin Rabbiniz değil miyim' sorusuna, insanoğlunun: evet şeklinde verdiği cevap hatırlatılarak, verdiği söze sadık kalması hatırlatılmıştır. Bu evet cevabının gereği olarak, ebedi dosta (Allah), solmayan güle kavuşabilme azim ve gayreti içinde olması gerektiği hatırlatılmıştır.

Şâir, şiirin son dörtlüğünde gönle seslenerek Hızır gibi ab-ı hayâtı içip dost iline gitmek ister. Rivâyetlere göre, Hızır (a.s) ebedi hayata mazhar olan bir peygamberdir. Bunalan insanların imdadına yetişir. Âb-ı hayâtı içtiği, İskender'e suyu bulmak için yardımcı olduğundan dolayı ebedî hayata mazhar olduğu bilinir.¹² Hz. Hızır'ın ikinci hayat mertebesinde olduğu da bazı bilginler tarafından ileri sürülür. Bizim hayatımıza göre bir derece daha serbest bir hayat mertebesinde bulunan Hz Hızır, insanüstü bir hayata mazhar olmuştur. Bunların, insanlardan farklı olarak, istedikleri zaman yiyip içme dışında sıradışı özellikler taşıdıkları ve insanî ihtiyaçlara muhtaç olmadıkları söylenebilir.

Evliyanın bazılarının, Hızır'la ilgili çeşitli maceraları menâkıbnâmelerinde anlatılır. Seyr u süllukta, Hızır makamına yükselen bir veli, Hızır'la görüşerek ondan ders alır ve Hızır'ın şahsı gibi algılanabilir. Bu bakış açısından dolayı, 'Bulduğun her geceyi Kadir, gördüğün her insanı da Hızır bileceksin' sözü darb-ı mesel haline gelmiştir.

Nefs ü şeytâna zebûn eyleme kulların
Âşık ü sâdıka âsân götüre yollarını
Vara bülbülleri seyrân ide Dost illerini
Umarız lutf u 'inâyet ide Mevlâ-yı Kerîm 13/b

Yukarıdaki dörtlükte de, Dost yolunda yürürken insanın en büyük düşmanının nefis ve şeytan olduğu ve bu yolda karşılaşılacak çeşitli tehlikelerden, ancak yaratıcının yardımıyla kurtulabilmenin mümkün olabileceği vurgulanır.

Yine gönlüm Dost illerin özledi
O illere bir kez dahi varam mı
Dost didârın bizden yiter gizledi
Bir gün ola hûb Cemâlin görem mi

İy Hüdâyî Dost'dan yana uçuben
Kana kana âb-ı hayât içüben
Hakk yol virüp hicâblardan geçüben
Acep vahdet serâyına girem mi 15/a

Tasavvuf ehlinin en büyük amacı, Dostun yüzünü, yani Onun cemalini görebilcektir. Âşıklar, ancak bugüzelliği seyrederek mutlu olabilirler. Onların cenneti, sevgilinin güzel yüzüdür. Bunun dışındaki hedeflerin, onlar fazlaca bir değer taşımadığı yukarıda mısralarda hatırlatılır. Tabii ki bu hedefe ulaşmanın o kadar kolay bir iş olmadığı, bu yolda çeşitli sıkıntı ve belalarla karşılaşılacağı de belirtilir.

Yiter olduk fenâ bağında
Yürü bülbül yürü dost illerine
İdüp tâvus-ı kudsilere cevân
Yürü bülbül yürü dost illerine
Gülün rengine aldanma uçagör
Bu kesret mürğ-i zârından geçegör
Varup vahdet şarâbından içegör
Yürü bülbül yürü dost illerine
Güli sanma ki derdüne devâdur
Sivâ hubbı çü beyhûde hevâdur
Ko gayrı maksad-ı aksâ Hudâdur
Yürü bülbül yürü dost illerine
Görelî pervâneyi andan sebak al
Köyünür nâr-ı 'ışka perr ile bâl
Mecâzı ko hakikat bahrine dal
Yürü bülbül yürü dost illerine
Gönül virme Hüdâyî kâinâta
Geçüp fâniden er bâki hayâta
Safâ bul gark olup envâr-ı zâta
Yürü bülbül yürü dost illerine 29/a

Hüdâyî, yukarıdaki şiirinde âşîğa, dünyanın cazibesine aldanmadan, ilahi dostu arayan tavusa arkadaş olup hakikat ve birlik denizine dalma tavsiyesinde bulunur.

Bilür var mı bu yolu
Kanda durur dost ili
Söyle ey cân bülbüli
Kanda durur dost ili

Ey âşıklar sâdıklar
Ey derd ile yanıklar
Dün ü gün uyanıklar
Kande durur dost ili

Bunda iken bilünüz
Sonra irmez elünüz
Arayuben bulunuz
Kande durur dost ili

Ağyarını süregör
Dost dîdârın göregör
Bir bilüre soragör
Kande durur dost ili

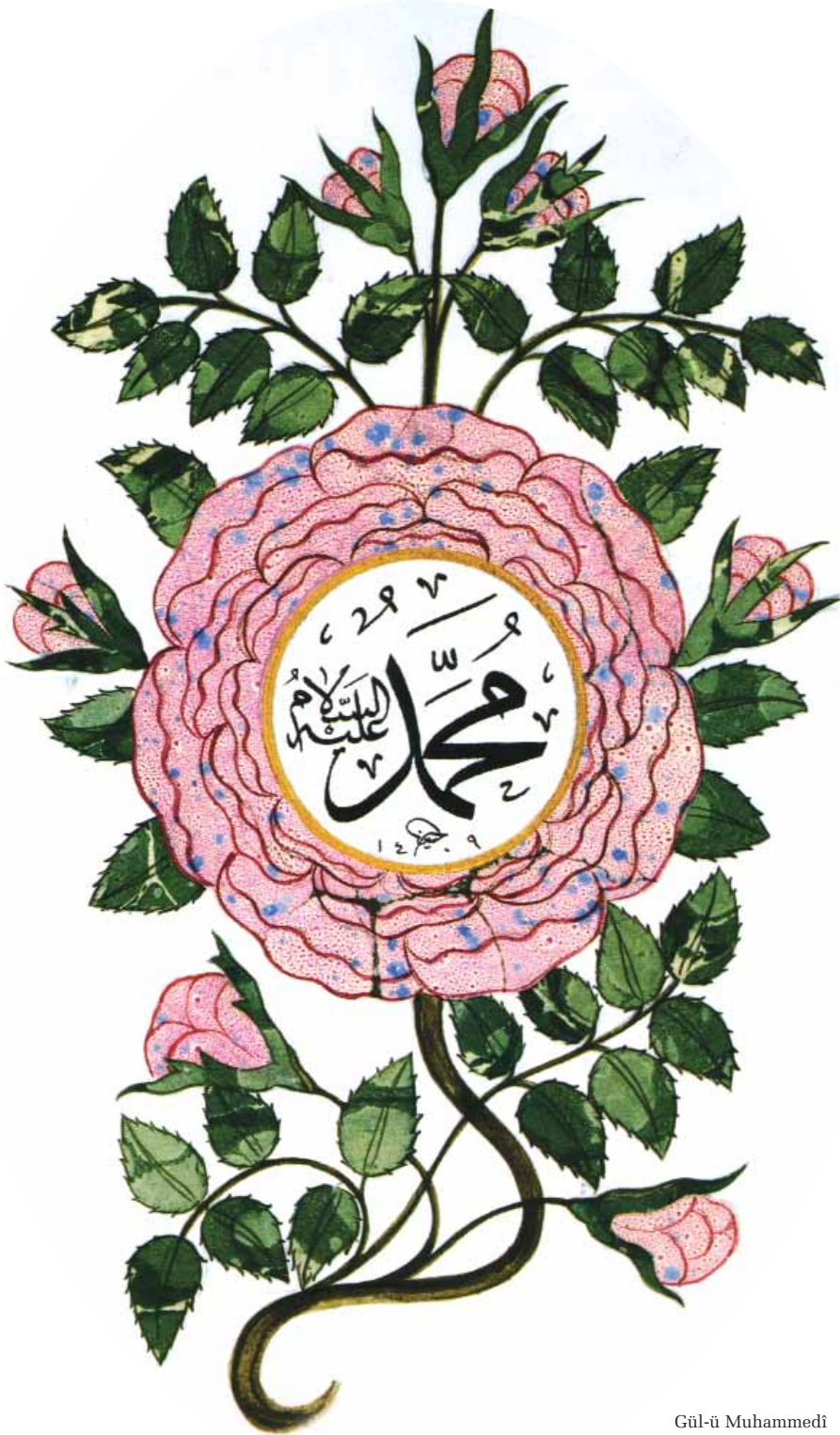
Ey Hüdâyî bildün mi
Arayuben buldun mı
'İşkun ile doldun mı
Kande durur dost ili 33/a

* * *

Sırat köprüsün geçmeden
Dost illerine uçmadan
Kefser şarâbın içmeden
Nic'olur bizüm halümüz 42/a

* * *

Koyup sidre vü Tûbâ'yı
Gönlüm seni özler seni
Gerekmez gayrı sevdâyı
Cânım seni özler seni
Bülbüller ister gülistân
Pervâne şem'-i şebistân
'Âşık seni ister hemân
Gönlüm seni özler seni
Hüsrev Şîrîn meftûnu
Kays ile Leylî Mecnûn'u
Ne anı ister ne bunu
Cânım seni özler seni
Gerçi cennet de güzeldür
Lîk hüsnün bî-bedeldür
Kısmet-i rûz-ı ezeldür

Gül-ü Muhammedi

Gönlüm seni özler seni
Gayrı bakmaz ‘âşık gözü
Sana doğrulmuşur özü
Budur Hüdâyî’nin sözü
Cânım seni özler seni 49/a

Bu şiir, can bülbülü, dert, uyanıklık, zamanında iş işten geçmeden önce aklını başına almak, her zaman bilge bir insanın yardımına muhtaç olmak, aşk, daima arayış içinde bulunmak, dost yurdu ve didar kavramları üzerine kurulmuştur.

Gülistânda güli handân iden dost
Ana bülbülleri nâlân iden dost
Dilersen katreyi ummân iden dost
Kimini kul kimini sultân iden dost

Bakarsan ‘âleme bir özge üslûb
Kimi tâlib olupdur kimi matlûb
Kimi ağladup mânend-i Yâ’kûb
Kimini Yûsuf-ı Ken‘ân iden dost

Tılsım olup benî-Âdemde sûret
Konulmuş anda esrâr- hakikat
Mukaddem görünüp şevk ü muhabbet
Tecellî-i cemâl ihsân iden dost

Habîb’e emrün ile hısn olup gâr
Halîl’e gülşen oldu şiddet-i nâr
Zaîfün eylesen derdüne tûmâr
Ne var ey derdlere dermân iden dost

Şunu kim ide Mevlâ mazhar-ı zât
Hüdâyî bulsa ta’n mı nice lezzât
Cemâline idüp insânı mir’ât
Kemâl-i hüsnüni seyrân iden dost 62/b

Her zaman Türk kültüründe ve edebiyatında gülün ayrı bir yeri olduğunu bildiğimiz Gül, çiçeklerin şahıdır, Gülün yaprakları, yüce yaratıcının cemalini, dikenini ise celalini ifade eder. Tasavvufta ise gönülde meydana gelen bilginin sonucu ve meyvesi olarak algılanır. Baklî:”Kırmızı gül, Allah’ın sevgisinden bir parçadır.” Hadisini hatırlatır. Gülde nas (handan) bülbülde de niyaz (nâlân) vardır.¹³

Tasavvufta göre kul olamayan sultan olamaz. Sultanlar her şeyi kullukta buldular. Dervişin şeyhine kul olması büyük bir şereftir. Allah’a tam anlamıyla ihlasla kulluk yapmak en büyük sultanlıktır. Bu kulluğu yerine getiren özgür olmuş olur.¹⁴ Tasavvufta kul olmak azadeliktir. İnsan dünyaya bir kul olarak gelir. Masiva insanı Allah’tan uzaklaştırarak şöhret ve servet ihtirasını körükler. Kişi Allah’a kul olursa azade, masivaya kul olursa esir olur.¹⁵ Tasavvufun on esasından birisi olan zühd, salikin dünyayı ölümden terkettiği gibi terketmesi anlamına gelir. Yavuz Sultan Selim’e atfedilen şu beyit bu konuyu, yani dünyayı kalben terkedip,

bir bilgenin rehberliğinde ilahi sevgiliyi aramak hususunu, şu beyitlerle ne güzel ifade eder:

Pâdişâh-ı âlem olmak bir kuru kavga imiş
Bir veliye bende olmak cümleden a'lâ imiş
Cümle âlem der bana hep senündür bu cihân
Kâfirem ger varısa içinde bir taşum benüm

Hayalî ve Yenişehirli Avnî Beyler de benzer duyguları şöyle dile getirirler:

Hayâlî fakr şâlına sararlar cism-i üryânı
Anunla fakr iderler atlas u dîbâyı bilmezler
Sanman taleb-i devlet ü câh etmeye geldik
Biz âleme bir yâr için âh etmeye geldik

Gülşen (gül bahçesi) salikin gönlünü marifete ve irfana açılması anlamına gelir. Cemal, Allah'ın lütuf ve rahmete vesile olan vasfıdır. Kaynaklarda şâiri belirtilmeyen şu beyit tasavvuf ekseninde varlığın yaratıcı ile olan münasebetini (yukarıdaki şiirin son dördlüğünde de belirtildiği gibi) güzel bir şekilde dile getirir:

Kendi hüsnün hûblar şeklinde peydâ eyledin
Çeşm-i âşıktan dönüp sonra temâşa eyledin¹⁶

Her güzellik ve sanat sahibi kendi sanat ve güzelliğine görmek ve göstermek isteyecektir. Bunun için mutlak vücud, kemal ve cemal sahibi olan yüce yaratıcı da kendini görmek ve göstermek istemiştir. Bunun için mutlak cemal ve kemal sahibi olan yaratıcı kainatı ve insanı yaratmıştır. Dolayısıyla insan için gayelerin en büyüğü kainatın yaratıcısının dostluğunu kazanmaktır. Çünkü O dost olursa herşey insana dost olacaktır. O'nu bulan herşeyi bulur O'u tanıyan ve itaat eden zindanlarda da olsa kendini sarayda kabul edebilir. O'nu unutan ve O'a itaat etmeyen saraylarda da olsa zindandadır, bedbahttır. İşte Azîz Mahmut Hüdai hazretleri dostluk olgusuna hep bu açıdan bakarak gerçek dostun yüce yaratıcı olduğunu şiirlerinde dile getirir.

Cüneyd-i Bağdadî, talep eden bulur, Şiblî de, bulan arar der. Aranan olmak arayan olamktan iyi olmakla beraber talep iyidir. Talebi olmayanın matlubu yoktur. İki türlü talep vardır: Cennet taliplileri (zâhidler) , didara talip olanlar (fukara) Arayan Mevlasını da bulur belasını da. O'nu talep yolunda attığın ilk adımda kendisini bulursun.¹⁷ Kimilerine göre sevgiyle kimilerine göre de ibadetle bulunur. Bu konuda Yunus şöyle der:

Ararsan Mevlayı gönlünde ara
Mekke'de Kudüs'te Hac'da degüldür

Hüdâyî de, aynı şekilde aşağıdaki şiirine, yüceler yücesi O dostun insana bahşetmiş olduğu vücut ve gönül nimetlerini zikrederek başlar. Ardından insana verilen diğer maddi ve manevi nimetlere (özellikle manevi) dikkat çeker.

Kande akl-ı kasırın kande hayâl-i vasl-ı dost
Hiç anıyı şıkar itmek ola mı bir meges 86/a

Vücûd iklîmini îcâd iden dost
Dil ü cân mülkini âbâd iden dost
Yed-i kudretle yapup bu vücûdu
Visâli zevki ile şâd iden dost
Sahatdan hıfz idüp sâdık kulunu
Rızâsı yoluna irşad iden dost
Açıp lutf u 'inâyet kapusunu
Bizi ihsânına mu'tâd iden dost
Hüdâyî kuluna idüp hidâyet
Sivâdan lutfula âzâd iden dost 109/a

* * *

Gelin diyelüm şevk ile
La ilâhe ill'Allâh
'İşk ile sıdk ü zevk ile
La ilâhe ill'Allâh
Cehennemden azâd ider
Dost yoluna irşâd ider
Gamgîn gönüller şâd ider
La ilâhe ill'Allâh
Cennet onunla açılır
Mü'minlere nûr saçılır
Dost illerine geçilür
La ilâhe ill'Allâh
Açılalum güller ile
Ötelim bülbüller ile
Diyelim pâk diller ile
La ilâhe ill'Allâh
Kanı bir kalbi uyanuk
Kanı bir ciğeri yanuk
Doğru yol istersen 'âşık
La ilâhe ill'Allâh
Derdlülerin dermânıdır
Hakk'ın bize ihsânıdır
Teshîhlerin sultânıdır
La ilâhe ill'Allâh 110/b

* * *

Dinî-tasaavufî şiirin tersine âşık'ın en önemli özelliği, Klasik şiirimizin tam tersine kıskanç olmasıdır. Âşık, sevgiliyi kıskanmadığı gibi bilakis O hakiki sevgiliye âşık olanların sayısının artmasını talep eder ve bunun için şiirler yazar. Mutasavvîf şâirler, daima Taşlıcalı Yahya Bey'in şu beytine uygun düşen şiirler yazmışlardır.

Kâşkî sevdiğimi sevse kamu halk-ı cihân
İşimiz cümle hemân kıssa-i cânân olsa

“Keşke yaratılmış ne varsa (onların hepsi) benim sevdiğimi sevse de işimizin tamamı sevgiliyi konuşmak ve onun hikâyelerini anlatmak olsa.”

Yahya Bey'in bu beyitte ele ifade etmeğe çalıştığı sevgili, bütün kalplere sevgi ateşini koyan mutlak güzellik sahibi olan yüce yaratıcıdır. Bütün beşerî sevgiler, onun sevgisine mazhar oldukları için sevilirler ve O'nun isimlerinin tecellileri sayesinde varlıklarını devam ettirebilirler. Çünkü batmaya ve yok olmaya mahkum olanlar gerçekten sevmeye değmez ve bu özelliğe sahip olan bir varlıklar, gerçek dost ve sevgili olamaz. Sevme mahalli olan kalp, ebedi bir aşkla tatmin olabilir. Yine kalp, hiçbir şeye muhtaç olmayan ve her şeyin ona muhtaç olduğu (samed) yüce yaratıcının tecellisine ayna olduğu için, mâsivâyı gerçek anlamda sevemez.

Hüdâyî'nin dostluk konusundaki düşünceleriyle örtüşen Mevlânâ Câmî'nin şu tavsiyeleri ile bitirelim:

Yalnız bir şey iste, başka sevgililer isteme, yalnız Bir'i anlamaya, bilmeye çalış, O'nu anlamaya çalışmayan bilgilerin bir faydası yoktur, yalnız Bir'i iste başkaları zaten yardıma gelmiyor.

Hüdâyî, dünyevî cazibe ve güzelliklere kapılıp ebedî dosttan yüz çevirmemek gerektiği konusunu sıralı bir şekilde ele alır. Her insanda geçici cazibe ve gölgelere kapılma arzusu vardır. Tasavvuf ve onun içersindeki seyr ü sülûk yardımıyla derviş bu tehlikelerden kurtulup yüzünü ebedi dosta çevirir. Yazımızı Hüdâyî'nin hemşehrisi Nasreddin Hoca'nın masivaya veya mecazi güzelliklere aldananların halini ironize eden bir fıkrasıyla noktalayalım:

“Hoca bir gün komşusunun bahçesine girer. Bahçedeki sebzeleri çuvalına doldururken mal sahibi gelerek: ‘Burada ne yapıyorsun?’ diye sorar. Hoca ‘Beni buraya rüzgar attı!’ der. Bahçe sahibi: ‘Peki bu sebzeleri kim kopardı?’ diye sorar. Hoca: ‘Rüzgar şiddetli olduğundan beni oradan oraya attı ben de onlara tutundum, bu yüzden koştular.’ der. Bostancı: ‘Peki bunları çuvala kim doldurdu?’ deyince Hoca: ‘İşte ben de onu düşünüyordum.’ der. Nasreddin Hoca'nın bu fıkrasını şu şekilde yorumlayabiliriz: Gerçek hayata göre bir gölge bir hayal gibi olan bu dünya hayatında yarını düşünmeden tûl-i emelle çalışıp helal haram ayırımı yapmadan rızık toplayanlar latife yoluyla kısaca eleştirilir.¹⁸

BİBLİYOGRAFYA

- Azîz Mahmud Hüdâyî Dîvânı*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Bl. , 2372/2.
- BÂKİLER, Yavuz Bülent, *Âşık Veysel*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, Mavi Yay., İstanbul, 1997.
- GEMUHLUOĞLU, Fethi, *Dost* , tarihsiz.
- GÜNEŞ, Mustafa, *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*, Bizim Büro Yay., Ankara, 2000.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi, *İlk ve Büyük Halife Hz. Ebubekir*, Semerkand, İstanbul, 2002.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, Enderun, İstanbul, 1984.
- ÖZCAN, Hüseyin, “Nasreddin Hoca Fıkralarının Tasavvufî Yönü”, *Yağmur Kültür Sanat Edebiyat Dergisi*, 2005/1.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, tarihsiz.
- SOYLU, Turhan, “Eşrefoğlu Rûmî’de Dostluk Kavramı”, *Eşrefoğlu Rûmî Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara, 2004.
- ŞEMSEDDİN, Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul, 2004.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001.
- YALSIZUÇANLAR, Sadık, *Mevlana’dan Öyküler*, Timaş Yay, İstanbul, 2003.
- YÜCE, Nuri vd. , *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Feza Yay., İstanbul, 1999.

DİPNOTLAR

- ¹ Nuri Yüce vd. , *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Feza Yay. , s. 192
- ² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay, İstanbul 2004, s. 626
- ³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay, İstanbul 2001, s. 109
- ⁴ Ahmet Lütfi Kazancı, *İlk ve Büyük Halife Hz. Ebubekir*, Semerkand İstanbul 2002, s. 34
- ⁵ Fethi Gemuhluoğlu, *Dost* , tarihsiz , s. 10-11
- ⁶ Fethi Gemuhluoğlu, *Dost* , tarihsiz , s. 32
- ⁷ Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*, Bizim Büro Yay. Ankara 2000, s. 484
- ⁸ Yavuz Bülent Bakiler, *Âşık Veysel*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 89-90
- ⁹ Sadık Yalsizuçanlar, *Mevlana’dan Öyküler*, Timaş Yay, İstanbul 2003, s. 98-99
- ¹⁰ Yalsizuçanlar, a.g.e. , s. 43-43-45
- ¹¹ Hacı Mahmut Efendi Bl. , 2372/2 numarada bulunan nüshasının varaklarını ifade etmektedir.
- ¹² İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay. Ankara, tarihsiz
- ¹³ S. Uludağ , *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 149
- ¹⁴ S. Uludağ, a.g.e. , s. 217-218
- ¹⁵ Selçuk Eraydin, *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, Mavi Yay, İstanbul 1997, s. 97
- ¹⁶ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Enderun*, İstanbul 1984, s. 15
- ¹⁷ S. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 337
- ¹⁸ Hüseyin Özcan, *Nasreddin Hoca Fıkralarının Tasavvufî Yönü*, Yağmur Kültür Sanat Edebiyat Dergisi, 2005/1 s. 19.